

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

126:1. 2006

Hemligt eller offentligt?

Om kön, egendom och offentlighet i 1700-talets Sverige

Av Maria Ågren¹

Förhållandet mellan det privata och det offentliga är ständigt aktuellt. Är det rätt att kända personer inte skall kunna få ha sitt privatliv ifred för pressen, och därmed offentligheten, frågar vi oss. Eller är det något i offentligheten som lockar människor att exponera sig i den, ibland under förnedrande former? Dokusåporna får oss att tro det. Å andra sidan kan kanske vissa former av öppenhet kring det privata vara bra. Vi vill inte att våldsanvändning skall få försiggå i skydd av privatlivets helgd, utan att någon utomstående har makt att ingripa. Här kan öppenhet ses som en tillgång. Att föra ut kunskap om ett missförhållande i offentligheten kan vara det effektivaste sättet att åtgärda det.

Förhållandet mellan privat och offentligt har en lång historia, som bara delvis är kartlagd. Vi vet att risken för att husbonden skulle missbruka sin starka maktposition i hushållet var något som man var medveten om i Sverige på 1600-talet. Jonas Liliequist och Karin Hassan Jansson har visat hur en oro för sådant maktmissbruk präglar både ideologi och rättspraxis under denna tid. Det fanns en öppenhet kring dessa frågor, som man kan tala om i termer av lokal offentlighet. Samma forskare har också visat att oron för mannens eventuella maktmissbruk verkar ha minskat under det efterföljande seklet. Det tycks som om man då snarare sopade detta riskscenario under mattan.²

1. Tidigare versioner av denna artikel har lagts fram vid Social Science History Conference i Chicago 2004, vid Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala, samt vid Historiska Föreningen i Uppsala, båda 2005. Jag vill tacka Mikael Alm, Peter Baskerville, Karin Hassan Jansson, Kurt Johannesson, Stefan Lundblad, Anders Sundin och Karin Sennefeldt för förslag och kommentarer som jag haft stor nytta av.

2. Jonas Liliequist, "Mannens våld och valde inom äktenskapet. En studie av kulturella stereotyper från reformationstiden till 1800-talets början", i Inger Lövkrona (red), *Mord, misshandel och sexuella övergrepp*, Lund 2001; Karin Hassan Jansson, *Kvinnofrid. Synen på våldtäkt och konstruktionen av kön i Sverige 1600–1800*, Uppsala 2002.

Maria Ågren, f 1959, professor i historia vid Uppsala universitet sedan 2002. Ågren har bl a skrivit *Att hävda sin rätt. Synen på jordägandet i 1600-talets Sverige, speglad i institutet urminnes hävd* (1997) och tillsammans med Amy L Erickson utgivit *The Marital Economy in Scandinavia and Britain 1400–1900* (2005). Hon arbetar för närvarande med en bok med den preliminära titeln *A Domestic Secret. Women and Property in Sweden 1650–1850*.

Adress: Historiska institutionen, Box 628, 751 26 Uppsala.

E-post: Maria.Agren@hist.uu.se

Ser vi till en mycket central konflikthanledning inom hushållet, nämligen vilka befogenheter mannen skulle ha när det gällde hustruns separata egendom, är mönstret detsamma. Fram till och med 1600-talet erkände lagen uttryckligen att det fanns en risk för att mannen lade beslag på sin hustrus egendom (till exempel för att betala sina skulder) och det fanns därför speciella regler som gav hustruns släkt och den lokala domstolen möjlighet att kontrollera vad mannen gjorde, samt inskrida om det behövdes.³ Det här gör att vi kan säga att det tidigmoderna svenska hushållet var i viss mening öppet mot det övriga samhället, snarare än slutet mot yttre insyn. Hushållet var ingen privat sfär. Släktingar kunde ha, och hade rätt att ha, synpunkter på hur egendomen förvaltades och användes, och det kunde även representanter för statsmakten. Grannar var också delaktiga i denna lokala offentlighet.⁴

Men detta förändrades kring sekelskiftet 1700. En viktig del i detta – som naturligtvis var en mer sammansatt process – var att man i 1734 års lag tog bort regeln om att mannen måste samråda med hustruns släktingar innan han kunde sälja hennes ärvda jord. I fortsättningen skulle det räcka med att han bad om hennes samtycke till försäljningen. Släktingarnas möjligheter att hindra mannen från att sälja hustruns jord hade därmed begränsats kraftigt.⁵ Denna förändring kom inte som en blixtn från klar himmel utan hade debatterats i över femtio år innan den antogs.⁶ Makarna förutsattes nu ha gemensamma intressen och risken för manligt maktmissbruk tonades ned.

3. Se framför allt Kristoffers landslag, Giftermålsbalken 19 (Magnus Erikssons landslag, Giftermålsbalken 20), samt Kristoffers landslag, Jordabalken 27 (Magnus Erikssons landslag, Jordabalken 32). Åke Holmbäck och Elias Wessén (utg), *Magnus Erikssons Landslag i nusvensk tolkning*, Lund 1962.

För en diskussion av detta, se Maria Sjöberg, *Kvinnors jord, manlig rätt. Äktenskap, egendom och makt i äldre tid*, Hedemora 2001.

4. Jfr Solvi Sogner & Hilde Sandvik, "Ulik i lov og laere; lik i virke og verd? Kvinner i norsk oekonomi i by og på land ca 1500–1800", (norsk) *Historisk Tidsskrift* 1989:4, s 434–462. Se även Maria Ågren, *Att hävda sin rätt. Synen på jordägandet i 1600-talets Sverige, speglad i institutet urminnes hävd*, Stockholm 1997, s 174ff.

5. En annan lagförändring bör ha verkat i samma riktning. Före 1720 års bördsrättsförordning hade en släkting, som ville upphäva en försäljning, visserligen fått gottgöra köparen, men priset sattes av opartiska värderingsmän. Efter 1720 skulle släktingen i stället betala vad köparen själv betalat, alltså snarare ett marknadsmässigt pris. I en situation då jordpriserna steg – vilket de gjorde under frihetstiden – måste det ha blivit allt svårare att använda bördsrätten för att upphäva olämpliga försäljningar, till exempel sådana som en make gjort. Se Christer Winberg, *Grenverket. Studier rörande jord, släktskapsystem och ståndsprivilegier*, Stockholm 1985.

6. Redan Johan Skytte hade t ex menat att den gamla lagens begränsning av mannens rörelsefrihet var olämplig, se Emil Wolff (utg), *Riksrådet Johan Skyttes kommentar till stadslagen* 1608, Göteborg 1905, s 124f. En liknande förändring ägde rum i Norge, se Hilde Sandvik, "Decision-making on Marital Property in Norway, 1500–1800", i Maria Ågren & Amy L. Erickson (eds), *The Marital Economy in Scandinavia and Britain 1400–1900*, Aldershot 2005.

Hänsyn till kreditmarknadens aktörer utgjorde en mycket viktig bevekelsegrund när man genomförde denna lagförändring. Man ville skapa ett genomskeinligt system, där mannen inte skulle kunna bedra sina fordringsägare genom att hävda att den egendom, som de uppfattat som säkerhet för hans lån, egentligen tillhörde hustrun och därför inte kunde tillgripas. Allt mannen förfogade över skulle han också kunna inteckna, förpanta och sälja, utan vidlyftiga diskussioner med sin svärfar eller svåger, ty bara så kunde kreditmarknaden fås att fungera väl.⁷ Men till dessa samhällsekonomiska skäl skall läggas förändringar som snarare var av ideologisk art. Reformförespråkarna tonade ned risken för att en man skulle försöka utnyttja sin maktposition i hushållet, och menade därför att lagen inte behövde sätta upp några speciella skrankor för hans handlingsutrymme. I stället betonades mannens moraliska ansvar för kvinnan och deras ömsesidiga kärlek. Särskilt intressant är hur reformförespråkarna använde olika bibelcitater för att underbygga sin uppfattning om hur lagen borde vara utformad. Särskilt Pauli ord om att makarna borde vara "ett kött" fungerade som ett kraftfullt argument mot att kvinnan skulle ha separat egendom. Om makarna var en enhet, borde väl deras egendom också vara det, menade man.⁸

Utifrån vad vi sedan tidigare vet, kan vi alltså beskriva utvecklingen som att det skedde en privatisering av viktiga delar av familjelivet under tidigt 1700-tal. Kanske skall man till det lägga en idyllisering av äktenskapet. Man och hustru förväntades agera i kärlek och samförstånd, varför yttre kontrollinstanser antogs vara obehövlige. Det som tidigare varit öppet för vissa former av intervention utifrån blev nu mer slutet, mer hemligt.

Men bilden av hur förhållandet mellan privat och offentligt gestaltade sig under 1700-talet är mer komplicerad än så. För ungefär samtidigt som dessa privatiseringstendenser gör sig märkbara ser vi tecken på en motverkande, kompenserande process vilken snarare ökade öppenheten kring hushållets inre motsättningar. Genom denna process skapades en ny typ av öppenhet, en offentlighet i ordets egentliga bemärkelse, kring det som ofta tedde sig allra mest privat. På 1770-talet kunde man till exempel köpa små tryckalster i Stockholms boklådor, i vilka man i detalj kunde ta del av namngivna perso-

7. För de allmänna förändringarna inom kreditlagstiftningen, se Maria Ågren, *Jord och gäld. Social skiktning och rättslig konflikt i södra Dalarna ca 1650–1850*, Uppsala 1992, s 40–62.

8. För en mer ingående analys av dessa diskussioner, se Maria Ågren, "A Family Secret. Marriage, Property, and Legal Change in Late Seventeenth-Century Sweden", opublicerat konferensbidrag till European Social Science History Conference, Berlin 2004.

ners egendomsproblem och familjegräl. Den lockelse som dessa tryckta skrifter utövade berodde på att de offentliggjorde sådant, som just vid denna tid hade kommit att uppfattas som hemligt och privat.

Jag vill i den här artikeln diskutera framväxten av en offentlighet kring kön och egendom under sent 1700-tal. Detta var en tid då familjeangelägenheter (såsom hur egendom användes) faktiskt kunde debattera öppet, samtidigt som de sågs som ytterst privata ärenden. De kom dessutom ofta att laddas med såväl moraliska som politiska övertoner. Jag kommer att visa att det fanns möjligheter för åtminstone vissa kvinnor att dra nytta av denna offentlighet och använda den för sina egna syften. Även om dessa kvinnor var få och förhållandevis välbeställda, bidrog de icke desto mindre till att föra upp den allmänna frågan om kvinnors försörjning i offentlighetens ljus. Metoden de använde var ny och kastar dessutom ett förklarande ljus över de kommande stora emancipationsreformerna, särskilt 1845 års reform av arvs- och giftorätten. Slutligen och framför allt säger det sena 1700-talets offentliga samtal något viktigt om hur "den borgerliga offentlighetens" framväxt skall förstås.

Mot en minskad privatisering: kravet på ökad offentlighet kring konkurser under det sena 1700-talet

Under loppet av 1700-talet ser vi en utveckling mot ökad offentlighet kring hushållets resurser och kring hushållsmedlemmarnas personliga relationer. Det var en utveckling som återigen – men på ett nytt sätt – gjorde hushållet och dess angelägenheter öppna mot en offentlighet, men nu handlade det inte längre om den lokala offentlighet som släkt, grannar och lokala domstolar hade representerat. Snarare handlade det om en anonym riksoffentlighet där det tryckta mediet var en viktig länk. Den nya offentligheten kontrasterade skarpt mot den tidiga form av privatsfär, vars formering jag nyss beskrivit. Det intressanta är att inte bara den ökande privatiseringen utan även den ökande offentligheten kan förklaras med hänvisning till spänningar och behov på kreditmarknaden. Mer konkret handlar det om konkursväsendet och dess reformering.

Redan på 1600-talet fanns möjligheten att gå i konkurs.⁹ Under 1700-talets lopp skulle det dock visa sig att denna lagstiftning var inadekvat. Detta blev särskilt tydligt efter 1760, då en debatt om det undermåliga kreditvä-

9. Ågren 1992, s 55.

sendet bröt ut, och i vars följd ett antal nya konkurslagar såg ljuset (fem olika förordningar utkom under perioden 1767 till 1815). Denna institutionella nyordning innebar två ting: dels att boskillnadsinstitutet preciserades, dels en stark betoning av snabbhet och offentlighet.

Begreppet boskillnad dyker upp i svenska språket år 1723; det hade då en tämligen vag innebörd.¹⁰ Under de kommande åren fick det dock successivt en mer exakt betydelse och knöts till just konkursprocessen. Boskillnad blev nu, liksom i exempelvis Frankrike, där man talade om *séparation des biens*,¹¹ en möjlighet för hustrun till en skuldsatt och konkurshotad man att frigöra sig från makarnas egendomsgemenskap. Boskillnadsinstitutet tillkom alltså för att det trots allt skulle vara möjligt att skilja på mannens och hustruns egendom. Det satte därmed en ny typ av maktmedel i hustruns hand, endast kort tid efter det att hon berövats den form av mer traditionellt beskydd som den medeltida lagen föreskrivit och som inneburit att mannen måste samråda med hennes släktingar. Förändringen i den gifta kvinnans äganderättsliga ställning är därför mer komplicerad än vad det i förstone kan framstå som. Medan kvinnans familj tidigare kunnat stoppa okloka försäljningar eller pantförskrivningar i förväg, fick deras roll nu i stället bli att bistå kvinnan om hon ville begära boskillnad efter det att skadan redan var skedd. Genom konkurslagstiftningen kom därför temat kön, makt, våld och egendom att på ett nytt sätt ta plats i det allmänna medvetandet. Och att temat verkligen fördes ut i samhället hänger nära samman med konkurslagstiftningens övriga kännetecken: snabbhet och offentlighet.

Alla konkurser skulle slutföras så snabbt som möjligt och under största möjliga öppenhet. Andra nyckelord i sammanhanget var heder och allmän tilltro (*fides publica*). Att få gå i hedersam konkurs sågs som ett privilegium som bara skulle erbjudas den, som agerat öppet, ärligt och raskt. Den som inte följt det mönstret, skulle inte bara utestängas från den hedersamma kursen utan dessutom utsättas för allmänhetens spott och spe. Här spelade offentligheten en mycket viktig roll. 1798 års konkursstadga ger oss god inblick både i hur gäldenärer skulle bete sig och i hur de inte skulle bete sig. Genom att analysera stadgan, och komplettera den med ett antal konkreta exempel, skall jag visa hur offentligheten kring konkurser såg ut.

10. "Konung Fredrik 1:s Privilegier för Ridderskapet och Adeln 1723", § 6, i *Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll från och med år 1719*, III:4. 1723, bilagor, Stockholm 1886, s 515.

11. Julie Hardwick, *The Practice of Patriarchy: Gender and the Politics of Household Authority in Early Modern France*, University Park 1998, s 111 f.

En gäldenär som snabbt och öppen hjärtigt förklarade varför han blivit insolvent, som lämnade in en fullständig och beedigad bouppteckning, och som sedan höll sig anträffbar för domare och fordringsägare, han hade rätt att bli behandlad med respekt. Häri låg konkursens kanske främsta fördel eller privilegium. Men långt ifrån alla gäldenärer verkar ha valt att gå den smala vägen. I stället fanns det uppenbarligen oräkneliga sätt på vilka en gäldenär kunde bedra sina fordringsägare. Han kunde gömma egendom eller underlåta att sätta upp den i bouppteckningen. Han kunde försöka undansticka egendom genom att förpanta eller sälja den. Han kunde manipulera sin bokföring, vilket gjorde det svårt för konkursförvaltaren att reda ut vad som egentligen fanns i boet. Återstod ingen annan utväg, kunde han försöka fly från allt.¹²

Folk i gäldenärens närmaste omgivning kunde också hjälpa honom i hans bedrägliga förehavanden. Hustrun var inte höjd över misstankar och måste därför också beediga bouppteckningen. Dessutom förekom det uppenbarligen att enstaka fordringsägare brast i solidaritet med övriga fordringsägare och i stället såg mest till sin egen och gäldenärens fördel. Sådana fordringsägare kunde hjälpa den skuldsatte att undansticka egendom genom att påstå sig ha vissa (falska) fordringar. På så vis kunde delar av den skuldsatta egendomen sättas åt sidan, för att sedan i det tysta återbetalas till gäldenären – mot en mindre ersättning som tack för hjälpen (får man förmoda).¹³

Lagtextens uppräknig av olika förekommande avarter bekräftas ofta om vi ser till konkreta fall. En änkeman i Stockholm uppgavs år 1783 ha gömt undan två silverskålar med tillhörande fat, en boksamling, kläder, viktualier och nipper; detta hade han gjort i maskopi med en av sina döttrar.¹⁴ I ett annat fall uppgavs en konkurshotad änka ha sökt gömma egendom genom att stoppa den ”i korgar och säckar” och transportera den från sitt hus i Stockholm ut till lantegendomen.¹⁵ En veritabel provkarta på gäldenärens svekfulla beteende fick man i den mycket omtalade konkurs som drabbade Anders Plomgrens hus (1781). Plomgren själv var död vid denna tid, men hans änka hade tagit in en släkting som ny partner i bolaget. Denne, vars namn var Fredrik Lundin, hade

12. *Kongl. Maj:ts Förnyade Nädiga Stadga, Angående Afrädes- och Förmons- samt Boskilnads- och Urfarfva-Mål. Gifven Stockholms Slott den 28 junii 1798*, Stockholm 1798.

13. *Ibid.*

14. *Handlingar och protocoller uti en besynnerlig arfs- och testaments-twist*, Stockholm 1785.

15. Plomgrenska konkursen, ett flertal dokument se Samuel E Bring (utg), *Svenskt Boklexikon 1700–1829. Rättegångshandlingar*, Uppsala 1958, s 112f. Rättegångshandlingarnas titlar återges i det följande efter denna bibliografi.

sålt egendom som redan var ställd som säkerhet för hans två holländska fordringsägare, handelsmännen Cogels och Kuijlits i Amsterdam. Han hade fälskeligen utgivit sig för att äga två koppargruvor i Dalarna, som han sedan använt som säkerhet för lån. Han hade dolt lös egendom, som han sedan sålt för att få fram likvida medel. När ingen utväg tycktes stå honom till buds, flydde han fältet, men infångades nesligen och fördes tillbaka till Stockholm. Han hade nu förlorat såväl sin egendom som sin heder, och kunde därför inte uppträda på Börsen eller inneha uppdrag som krävde det allmännas förtroende. Inseget på den skam han ådragit sig var att han fick stå kedjad vid en påle på Norrmalmstorg i två timmar, till allmänt åtlöje och försmädande.¹⁶

Fredrik Lundin och hans olycksbröder hade kanske kunnat stå ut med denna nesa om den verkligen hade begränsat sig till de två timmarna på Norrmalmstorg. Men det stannade inte vid detta, eftersom 1700-talets konkurslagstiftning krävde att all viktig information om konkursen skulle publiceras vid ett flertal tillfällen. Och då räckte det inte med att, som tidigare, anslå informationen på rådhusrättens dörr, utan informationen skulle spridas genom tidningarna. Först skulle konkursen kungöras. Därpå skulle alla fordringsägare kallas till ett möte. Slutligen skulle domen publiceras, och det innebar att i de fall då gäldenären dömts skyldig till ett svekfullt beteende skulle även detta spridas till allmänheten genom tidningarna. Den offentliga nesan kom därmed att utsträckas långt utöver de två timmarna vid skampålen.

Konkurslagstiftningen och konkurspraxis gjorde alltså åtminstone vissa familjers egendomsangelägenheter till ytterst offentliga angelägenheter. Det som just vid denna tid ansågs vara mer privat än tidigare – nämligen hur egendomen sköttes inom familjen – utsattes härigenom för allmänhetens nyfikna blickar. Och det var inte längre en lokal allmänhet bestående av släktingar och grannar, utan en större och mer opersonlig allmänhet. Liksom dagens kändisar har svårt att skydda sitt privatliv mot tidningarnas och läsarnas skoningslöst hungriga blickar, hade dåtidens människor svårt att hindra deras tillkortakommanden och bristfälliga leverne från att nå offentlighetens ljus. Det är uppenbart att offentligheten kunde vara inte bara besvärande utan rentav fatal. Och trots detta ser vi många exempel på att människor, som befann sig i ekonomiska svårigheter, frivilligt sökte upp offentligheten. Hur skall vi förstå det?

16. Ibid.

Att frivilligt söka upp offentligheten

När det väl har skapats en större och anonym offentlighet, påverkar det människors beteende. Människor börjar agera på nya sätt, som är rationella i ett samhälle där denna form av offentlighet finns. De dras till offentligheten som till en magnet, och de börjar använda offentligheten för sina egna syften. De försöker påverka sin sak genom att styra allmänhetens omdöme i en viss riktning. Detta gäller det ekonomiska livet likaväl som det politiska. Offentligheten kring det ekonomiska livet kan rentav ses som upprinnelsen till offentligheten kring det politiska livet.

I Sverige kan vi avläsa detta i den påtagliga publiceringsiver som visserligen fanns redan före 1766 års tryckfrihet men som ändå accelererade påtagligt därefter.¹⁷ En inte oväsentlig del av denna flod av tryckalster bestod av tryckta rättegångshandlingar (förtecknade av Samuel Bring, se tabell 1). Den fortsatta analysen bygger på ett urval av dessa tryckalster. Den begränsar sig inte till konkurs- och boskillnadsmål, utan behandlar även andra typer av civilrättsliga ärenden som nått offentligheten och där temat kön/egendom berörs.

Tabell 1: Rättegångar och publicerade rättegångshandlingar från utvalda år under perioden 1740–1800

År	Antal fall	Antal publikationer
1740	2	2
1750	1	1
1760	9	16
1765	15	58
1770	56	148
1775	22	39
1780	9	16
1790	15	20
1800	16	29

Källa: Samuel E Bring (utg), *Svenskt Boklexikon 1700–1829. Rättegångshandlingar*, Uppsala 1958. Anmärkning: Eftersom det i många rättsfall utgavs fler än en publikation, skiljer tabellen på antal fall och antal publikationer.

17. Stig Boberg, *Gustav III och tryckfriheten 1774–1787*, Stockholm 1951, s 6; Bo Bennich-Björkman, "Affärer i politiskt tryck. Offentlighetsprincipen och spelet om den politiska makten 1766–72", i Marie-Christine Skuncke & Henrika Tandefelt (red), *Riksdag, kaffehus och predikstol. Frihetstidens politiska kultur 1766–1772*, Stockholm 2003.

Valet att publicera sina rättegångshandlingar måste alltså förstås som ett sätt att försvara och rentvå sig själv i allmänhetens ögon. I ett samhälle där mäniskor som missköter sin egendom kan hängas ut offentligt, uppstår det ett behov av att få ett ord med i laget och påverka opinionen – och då kanske främst sina fordringsägare – i positiv riktning. Vi får ett påtagligt exempel på detta i ett boskillnadsmål från 1821, där en svärfar och hans måg tvistade om dotterns/hustruns arvsmedel. Både svärfader och måg var domare i Svea hovrätt. I de tryckta rättegångshandlingarna framhöll svärfadern att ”folk” sade att det var en skam att två domare skulle gräla offentligt på detta sätt, och att rättegångshandlingarna aldrig borde ha publicerats. Men, förklarade svärfadern, det hade varit nödvändigt för honom att göra rättegångshandlingarna offentliga genom tryckning, för att lugna fordringsägarna som trodde att en konkurs stod för dörren.¹⁸

Man skulle kanske kunna tro att den här mannen överdrev betydelsen av vad ”folk” sade och vad fordringsägarna tänkte, eftersom det låg i hans intresse att göra det. Jag tror dock att han beskriver en faktisk situation, nämligen hur skvaller och prat på gator, kaféer och vinkällare var en viktig maktfaktor i den offentlighet som fanns, bland annat kring egendom.¹⁹ Detta belyses också av Anders Plomgrens redan nämnda konkurs. En växelmäklare vittnade i den processen om hur det plomgrenska bolaget hade ansetts kreditvärdigt på fredagen den 16 april. Sedan blev det helg, och på måndagen hade mäklaren känt sig krasslig och stannat hemma hela dagen utan att nås av någon information. När han så på tisdagen den 20 april gick ut igen,

hade någon på gatan berättat honom om de i Plomgrenska Fastigheterna sökte inteckningar, samt middagstiden och vidare om eftermiddagen hade man mer allmänt börjat tala om inteckningarna och *den oförmögenhet man därvid trots förenad*.²⁰

Att lyssna på vad folk på gatan talade om framstår här som en viktig informationskälla för en mäklare, som något som påverkade hans beslut och strategier. Att påverka vad som sades på gatan, och de tolkningar som där gjordes,

18. Hovrättsrådet Dufwas arvmål. Ett flertal dokument. Se Bring 1958, s 213.

19. Se även Karin Sennefelt, ”Stockholmsliv. Riksdagsumgänge och identitetsformering under frihetstiden”, *Historisk tidskrift* 2005:3, s 399–420, för de politiska aspekterna av offentligheten.

20. *Handlingar rörande afträdes och förmons twisten emellan handelshuset i Stockholm under namn af Anders Plomgrens enka & compagnie och samtelige des borgenärer, samt emellan borgenärerne och af ledne Anders Plomgrens arfwingar*, Stockholm 1781, s 55f. Min kursivering.

blev därför allt viktigare om man ville bibehålla sin egen trovärdighet i mäklares och andras ögon. Skrev tidningarna om ens fall på ett felaktigt eller ofördelaktigt sätt, måste man genast försöka korrigera denna nidbild.²¹ Jag menar att vi kan se detta som en betydelsefull drivkraft bakom det faktum att offentligheten kring civilrättsliga processer ökade under det sena 1700-talet. Och att det verkligen handlade om medvetna försök att nå ut till och påverka allmänheten understryks av tre förhållanden: att de tryckta rättegångshandlingarna ofta appellerar direkt till allmänheten, att den grafiska formgivningningen i hög grad tycks anpassad för en tänkt läsare, samt att handlingarna ofta innehåller pikanta detaljer eller har dramatiska kvaliteter, som bör ha gjort dem lockande att läsa och som förmodligen inte har inkluderats i texten av en slump.

Det ovan nämnda fallet där en svärfar och en måg tvistade om egendom utgör ett exempel på hur man explicit hänvände sig till allmänheten. Svärfadern, Dufva, hade försett de publicerade rättegångshandlingarna med ett starkt känsloladdat förord, i vilket han vände sig till allmänheten och förklarade att hans högsta önskan var att dö som en ärlig karl. Han hade även försett ett av tryckalstren med rubriken "Warning åt förmögna föräldrar, vilka bortgifta sina döttrar", vilket också visar hur han genom det tryckta mediet appellerade till en allmänhet, som just här måste förstås som övre medelklass ("förmögna föräldrar"). Dufva avslutade också en av publikationerna med att uttryckligen säga att han överlämnade sig själv till domarnas och allmänhetens prövning. Här frammanade han alltså bilden av en rättssituation, där allmänheten fungerade som domstol. Andra fall visar också hur man inte bara använde möjligheten att appellera till allmänheten, utan dessutom såg denna möjlighet som en medborgerlig rättighet. "Tillgång till Konungatronen för att klaga sin nöd, och frihet att *genom trycket få låta allmänheten känna* illasinnade medborgare, är visserligen de oskattbaraste förmåner en fri nation njuter", hette det i en skrift.²² I en annan var hänvändelserna till allmänheten lika explicita: "Med alla de vackra sentiment av heder, ära och

21. Se t ex *Handlingar hörande til rättegångs-saken emellan framledne öfwerstens Brovalls respective arfwingar och afledne rytmästaren Billbergs respective arfwingar*, Stockholm 1772. Här beskrevs (s 13) hur den ene av målets parter läst om sitt fall i *Dagligt Allehanda*, och då sett sig tvungen att låta trycka ett svar i tidningen. Motparten ansåg sig då vara tvungen att trycka rättegångshandlingarna för att korrigera den bild som hans motståndare givit. Se även ett liknande fall i *Dagligt Allehanda* 1770, nr 294, då en beskrivning av landshövding Wahlstjernas bakarv trycktes, "att förekomma orediga och mindre trovärdiga berättelser".

22. *Påminnelser wid kammar-skrifwaren herr Eric Robert Stranghs böne-skrift*, Stockholm 1771. Min kursivering.

goda seder, varmed vederparten prunkade i sin talan inför domstolen, vad namn skall man väl giva dessa försöken, det överlämnas den respektabla *allmänheten* att teckna.”²³ Allmänheten framstår ibland både som en teaterpublik och som en domstol: ”Som på frukten känner man träden[,] överlämnas alla dessa personer som varit general v. Arbins och dess frus biträdnare och med sterbhusets befattning tagit, under *den respectabla publikens opartiska domstol*. – O Tider! O Seder!”²⁴ Hänvändelserna till allmänheten framstår som tydliga paralleller till de hänvändelser till allmänna opinionen, som senare skulle bli vanligare.²⁵

Även den grafiska formgivningen kan säga något om syftet med att publicera rättegångshandlingar. Martin Bergström har visat att Vetenskapsakademiens medlemmar livligt diskuterade med vilket typsnitt Akademiens handlingar skulle sättas (fraktur eller antikva), och Bergström menar att diskussionerna visar att Akademien var medveten om att man hade en läsande publik att ta hänsyn till.²⁶ När det gäller de här aktuella rättegångshandlingarna så är de också anpassade till en publik, om än på ett annat sätt. Huvuddelen av texterna bestod ju av rättegångsdokument. Men dessa texter försågs gärna med noter och ingresser i vilka utgivaren – ofta den förfördelade parten – hade lagt in syrliga kommentarer som kunde rikta sig både mot domstolarna och mot vederparten i processen. Ville man snabbt ta del av de snaskiga detaljerna i bråket, kunde man alltså koncentrera sig på att läsa dessa noter och ingresser. Utgivaren kunde också välja att sätta vissa delar av texten med mycket större typsnitt, så att läsaren snabbt kunde hitta de intressantaste partierna. Ett spännande exempel på detta utgörs av tvisten 1738 mellan Ulrica Juliana Brahe och Arvid Horn om Göran Gyllenstiernas testamente.²⁷

23. *Handlingar uti det märkvärdiga utsöknings-målet emellan fordrings-ägaren af en revers, til sedel-hafwaren på et hundrade tusende daler kopparmynt, af fru Reenstjerna utgifven den 15 febr. 1770, samt general lieutenanten v. Arbin, Stockholm 1796, s 15 not 4.* Min kursivering.

24. *Ibid*, s 40. Min kursivering.

25. Kurt Johannesson har mycket riktigt påpekat att ordet ”allmänhet” under 1700-talet användes som liktydigt med ”allmänna opinionen”. Kurt Johannesson, ”Opinionens makt. Om ett begrepp och dess historia”, i *Litteraturens vägar. Litteratursociologiska studier tillägnade Lars Furuland*, Hedemora 1988, s 38f. Se även Peter Hallberg, *Ages of Liberty. Social Upheaval, History Writing, and the New Public Sphere in Sweden, 1740–1792*, Stockholm 2003, s 106f, 132, om hur bl a Olof von Dalin hänvände sig till allmänheten.

26. Martin Bergström, ”Publika karaktärer: Om etableringen av ett publikt medium i Sverige vid 1700-talets mitt”, i Martin Bergström, Anders Ekström & Frans Lundgren, *Publika kulturer: att tilltala allmänheten, 1700–1900. En inledning*, Uppsala 2000. Se även Hallberg 2003, s 81–133.

27. Om Göran Gyllenstierna, se Gustaf Elgenstierna, *Den introducerade svenska adelns ättartavlor med tillägg och rättelser*, Stockholm 1925–1936, bd III, s 353.

447 3 34-

inter fråge något Tåhamente, som både onsker
 Sver Öfverhans och General Majorerna så skulle
 ei eller någon annan så Testa-
 mente, hvilka ord hon några dagar
 för Öfver General Majorrens höb i-
 tererat, och någon dag efter Öfver General Ma-
 joren öb både Jungfru Muller kommit at emilda, men
 hon skulle så något besked eller bevisning, så hon sagt,
 at det, woras instånd wistla Ram, om Öfverhans
 Horn så inter skulle komma ihög wenne, thet
 ifröwd hon wartil wenne god på 50 eller
 60 Tusende Guldar. Och när Jungfru
 Muller ädöck wartil rop ifrån Zerkensberg, både hon
 kommit at wadhwigsten, och wartil efter mit insone
 dagars under samma tid brudat Justits Freding så
 bestod wenne tilltagat, barn öfver förtwitt med wenne
 hughaga brud, så hon fruar, thet wälder all
 Testamenter, wadnat hon ingen ting
 sagt sig både bestaga din at hon
 skulle Rassa thet förbarmade lappen ut
 wadgit. Där och någon älskare emilda, at hon
 skulle giska sin till at bruden öfver Testamenter at Rulle
 Komma wenne: så både den od tillfäst, at
 den

447 3 34-

hon tagit bort Testamenter, som se-
 gat på berödet och sefverrat thet same
 ma til Gredfsten Ewensson, och at
 wenne begihran wartil, at han skulle
 Rassa thet fort til Fru Öfverhans
 Horn.

Öfver och thet wad Gigan Stena Gärdenha Öfver
 better wittomenter, som Öfver i både öfver sig til wenne
 ut ädöck, så det den gärdet thet brudat, at den better
 Öfver General Majorerna kala om unga Öfver Gidern
 Guldenserna, och at Swan äldt brakar at Fella 500
 nom Ein lilla Gidern, och sagt, at Swan tydre så
 mycket om Ein lilla Gidern och öfver, at Swan skulle
 få se den om Komma utte beröckerna, samt hiftra
 wad wiffes, och at Swan at skulle sitta så mycket
 öfver, som Öfver General Majorerna både sitta. Öfver
 och wad thet wadgit, som Advocaten Swerdt Renna öf-
 wa öfver, om hon ei både Jungfru Muller sitta, at den
 at fru Öfverhans Horn sitta gärdet och Rullat, på ritet
 den skulle brudat Öfver General Majorerna at öfver Testa-
 ment ut unga Öfver Gidern Guldenserna, så det den öf-
 wal, at stak Jungfru Muller Kommit ifrån Öfver,
 wad det den sitta, at den best Öfver sitta samt
 Guldenserna, wad Öfver Jungfru Muller sagt sig sitta
 at Fru Öfverhans Horn, wad det det at Öfver wad
 namn

4

Brahe hävdade här att hennes svåger Göran Gyllenstierna hade satt upp ett testamente till förmån för hennes son, unge Göran Gyllenstierna, men att Arvid Horns hustru Margareta Gyllenstierna hade tubbat den avidnes hushållerska jungfru Möller att skaffa undan testamentet. Olika vittnesmål anfördes, vilka underbyggde bilden av den bestickliga hushållerskan. Möller hade bland annat sagt att det vore "en tusen djävla skam, om Grevinnan Horn då inte skulle komma ihåg henne", det vill säga hon förväntade sig hjälp och beskydd från Margareta Gyllenstierna som tack för vad hon gjort. Möller hade också sagt att det svåra läge hon hamnat i efter husbonden Göran Gyllenstiernas död berodde på testamentsaffären: "det våller allt Testamentet, och att hon ingenting sagt sig högre beklaga än att hon skulle skaffa den förbannade lappen ur vägen". Just dessa delar av texten har satts med större typsnitt, och det verkar troligt att så skett för att det skulle bli lättare för en läsare att skumläsa och snabbt komma fram till det som ur Ulrica Juliana Brahes perspektiv var viktigast att förmedla.²⁸

Spektakulära detaljer kunde vara ett sätt att fånga publikens uppmärksamhet. Även om långtifrån alla texter ger prov på detta, är de fall där sådant förekommer särskilt intressanta att diskutera. Ett första exempel kan vara tvisten 1765 om det testamente som upprättats av Gotthard Hildebrand till förmån för en kvinna vid namn Magdalena De Wallé; hon betecknade sig som hans hustru.²⁹ Efter Hildebrands död bestred de efterlevande släktingarna lagligheten i testamentet. Eftersom alla handlingar i processen publicerades, utspelades allt inför allmänhetens ögon, såsom på en teaterscen.

Släktingarna undvek först att beröra frågan om Magdalenas äktenskapliga status. Hon medgav å sin sida att de förvisso inte varit kyrkligt vigda men hävdade att samtycket konstituerar äktenskapet och att de varit överens om att se på varandra som man och hustru. Så småningom hårdnade dock tvisten, och då halade släktingarna fram ett skriftligt intyg från en tidigare betjänt till Gotthard Hildebrand. Denne man berättade hur han följt Hildebrand till Venedig där de tagit härbärge hos en viss Batista Bosetti, som drev en rakstuga och som hade tre döttrar. Den första av döttrarna berättades ha en "[a]moroso", medan den andra hade två. Den tredje, som hette Magdalena, saknade "[a]moroso" och började "strax inställa sig uti Hr. Hildebrands rum".

28. *Konglig Majjestets och rikens Swea hofrätts sentence och dom ... emellan framledne riks-rådet Nils Gildenstiernas enkefru, Ulrica Juliana Brahe... och riks-rådet och präsidenten Arvid Horn...*, Stockholm 1738.

29. Om Gotthard Hildebrand, se Elgenstierna 1925–1936, bd III, s 601.

Hon sade till betjänten att hon ville bli hans herres "[a]morosa". Betjänten visste också att berätta hur hon hade avvikit från Venedig klädd i manskläder och hur han vid hemkomsten till Sverige återfunnit henne i Gotthard Hildebrands hus, nu under namnet Magdalena De Wallé.³⁰

Det är tydligt hur denna betjäntens berättelse användes för att antyda att Magdalena De Wallé inte var en ärbär kvinna utan snarare en lycksökerska, eller kanske rentav en prostituerad. Var det egentligen en rakstuga hennes pappa hade drivit? På liknande sätt hittar vi andra exempel på hur pikanta detaljer eller medryckande replikväxlingar användes i de tryckta rättegångshandlingarna, på ett sätt som måste ha gjort dem mer spännande att läsa. Jag skall här som exempel ta tvisten 1768 mellan Elisabet Reenstierna och hennes dotter Anna Helena, född Hästsko, gift Yxkull.³¹

Upprinnelsen till denna tvist är lite oklar, men den verkar ha bottnat i problem som fanns i Anna Helenas äktenskap. Modern och mormodern förefaller ha ogillat att hon inte tagit ut boskillnad för att skydda sig mot mannens fordringsägare, utan i stället skilt sig från honom. Anna Helena verkar å sin sida ha varit missnöjd med att hon inte fått ära lika mycket efter mormodern som systrarna fått göra, och hon hade därför försökt få modern att förbinda sig att kompensera henne för denna orättvisa. Ur detta uppstod ett praktfullt familjegräl som utspelade sig inför allmänhetens ögon. Vid ett tillfälle hade till exempel en hovrättsassessor på besök i hemmet frågat Anna Helenas systrar om han kunde få bo hos en av dem; de hade nämligen fått ära stenhus i Stockholm efter sin mormor. Anna Helena avbröt honom då med orden: "Ni skall få bo hos mig!" När han förvånat frågade var hennes hus låg svarade hon, förmodligen ironiskt, "Mitt slott är i luften!" Modern invände då: "Nej, nej, min dotter, Du gör Din mormor orätt, hon har gjort dig lika rätt som dina systrar, Du har även fått ett stenhus." Ett annat vittne berättade om ett samtal han haft med den nu döda mormodern, då han försökt påverka henne att ge något till Anna Helena. Mormodern hade då svarat: "Den flickan har fått nog och dragit utur huset. Varför skulle jag giva henne, eller vad vill ni jag skall giva?" Då vittnet föreslog lantegendomar, replikerade mormodern: "Dra åt fanders eller helvete!"³²

30. Hildebrandska arvet. Ett flertal dokument. Se Bring 1958, s 34.

31. Om Elisabet Charlotta Reenstierna, se Elgenstierna 1925–1936, bd VI, s 185f.

32. *Handlingar och protokoll rörande den besynnerliga process, som af högwälborna friherrinnan Anna Hel. Hästsko emot sin moder, wälborna Fru Elisab. Charl. Reenstierna blifwit orsakad och anställd, ...*, Stockholm 1768.

Som läsare slås man förstas av dessa replikväxlingar, av deras vardagliga men också känsloladdade ordval, och av dramatiken i hela skeendet. I och för sig bestod huvuddelen av dessa texter av mer långråkiga utläggningar kring lagrum och sakförhållanden. De pikanta detaljerna och de dramatiska replikväxlingarna – som ofta fanns i ingresser och fotnoter – var snarast russen varmed man beströdde framställningen. Man kan också likna dessa tryckta rättegångshandlingar vid Shakespeares dramer. Som bekant får de sin egenart och slagkraft genom det skickliga sätt på vilket författaren blandat hög intrig – som vände sig till den lärde åskådaren med sittplats – och låg intrig – som vände sig till folket på teatergolvet. På samma sätt kan vi tänka oss att dessa texter lästes såväl av jurister och kreditmäklare som av en nyhetstörstande allmänhet. Det är lätt att tänka sig hur den senare – kanske framför allt på Stockholms krogar och vinkällare – lockades av att kunna läsa dessa dokument som handlade om verkliga och namngivna människor som bodde i samma stad som de själva.

Det måste ha funnits ett intresse av att läsa dessa skrifter, för vi vet att de såldes; Elisabet Reenstiernas rättegångshandlingar kunde man exempelvis köpa för 3 daler kopparmynt.³³ Men kanske var intresset att ge ut dem ännu större, eftersom det gav en möjlighet att appellera till den allmänna opinionen och att på så vis utnyttja offentligheten för sina egna syften. I detta sammanhang var det inte oväsentligt att den offentlighet som omgav konkurser hade flera kopplingar till det politiska livet.

"Såsom en syndafloed". Politiska övertoner i konkursdebatt och skandaloffentlighet

Under sent 1700-tal pågick ett offentligt samtal kring konkurser och andra ekonomiska felsteg som inte enbart kan förstås som en debatt om kreditlagstiftningen i snäv bemärkelse. Det fanns nämligen en hetta och ett engagemang i diskussionen om den optimala konkurslagstiftningen som bara blir begriplig om man tänker sig att krediter och konkurser fungerade som symboler för mer grundläggande samhällsfenomen och processer. Dessa symbolfunktioner behöver utforskas närmare, om vi vill förstå hur kvinnor kunde utnyttja den nya form av offentlighet som började växa fram.

I det betänkande som justitiedeputationen avgav år 1772 angående "all-

33. Detta var nog en förhållandevis dyr skrift. Priser på några ören förefaller ha varit vanligare. I många fall angavs inget pris.

männa kreditens upphjälpande” påtalades till exempel hur 1760-talets inflationssår hade lett till att konkurser gått över landet ”såsom en syndafloed”.³⁴ Det går knappast att ta miste på det starka moraliska fördömande som ligger i detta uttryck. Det ansågs att de frekventa konkurserna bar vittnesbörd om att hela samhället befann sig i obalans. Här valde man att likna samhället vid en sjuk människokropp. Ett illa skött creditsystem skadade samhället, precis som en obalans i kroppsvätskorna menades leda till ”förstockningar, svullnad och bölder”.³⁵ Konkursväsendet måste därför ordnas upp, precis som sjukdom måste botas. Ytterst sett handlade det om att befrämja både det allmänna förtroendet och en god politisk ordning.

Kredit är en följd av den politiska rättvisan i landet, och lika som en barometer, som visar i vad grad den står. Men vad än mera utmärker dess ömtålighet och stora vikt, är det, att han har en mäktig influens på folkets seder och ävenledes på själva regeringssättet.³⁶

Den bästa regeringsformen och de bästa lagar förmådde således föga i ett samhälle där svaga finanser och privat skuld dominerade; de var föga mer än en ”grann rock på en hecticus eller podagricus”.³⁷ Återigen uttrycktes kreditens problem med hjälp av medicinska metaforer.

Det är således uppenbart att frågan om krediter och konkurser sågs som både privata och politiska fenomen. De uppfattades som något som hade central betydelse både för samhällets ekonomi och, framför allt, för statsledningens trovärdighet. Ett dåligt fungerande kreditväsende sågs som en symbol för ett illa skött land. En dåligt fungerande statsledning var den, som underlät att i alla lägen skydda fordringsägaren. Att detta var föreställningar som man kunde appellera till framkommer i exempelvis Anders Plomgrens konkurs, där hans holländska kreditorer Cogels och Kuijlits anklagade den Plomgrenska familjen för att ha agerat ”såsom Patrioter” – här ett negativt laddat ord – ty de hade försökt att gynna *svenska* fordringsägare. I stället framhöll holländarna Kungl Maj:ts ansvar för att se till att även utländska kreditorer fick sin rätt.³⁸

34. *Betänkande til Rikens Höglofl. Ständers Justitiä Deputation, Angående Allmänna Creditens upphjälpande genom Lagarnes förbättring uti Concurs- och Executions-mål*, Stockholm 1772, s 26.

35. *Ibid*, s 5.

36. *Ibid*, s 4.

37. *Ibid*, s 6.

38. *Ytterligare handlingar, hörande til Plomgrenska Concours-saken*, Stockholm 1781, s 14f.

Om en dålig statsledning kännetecknades av sin bristande kontroll av kreditväsendet, framstod den ohederlige gäldenären som inkarnationen av den dålige undersåten eller medborgaren: en man som bedrog sina hjälpare – långivarna – och som man därför inte kunde lita på. Den oskyldige medborgaren drabbades av den illasinnade medborgarens beteende.³⁹

Eftersom det samtidigt främst var myndiga män som kunde agera på marknaden, blev bilden av den ohederlige gäldenären och den dålige medborgaren automatiskt också bilden av den dålige mannen. Konkursstadgorna och de olika konkursfallen gav allmänheten konkreta illustrationer till fenomenet den ohederlige mannen som, lik Fredrik Lundin, sökte lura sina medmänniskor på olika sätt. Konkursdiskussionen bidrog alltså till att skapa en offentlig bild av den misslyckade och otillförlitlige mannen, han som slösade, underhöll mätresser, satte sig i skuld på källare och värdshus samt ägnade sig åt absurda spekulationer, ”vingleri och vågspel”.⁴⁰ Han drog sig inte ens för att lura gamla försvarslösa änkor: prosten Gustaf Westbeck hade lurat av sin före detta svärmor ett stort belopp pengar, genom ”filouterande”, varefter all hans tillgivenhet för henne försvunnit och förvandlats till ”en förgätenhet av alla hans plikter”.⁴¹

Om vi inte begränsar oss till konkursfallen utan ser på skandaloffentligheten i allmänhet, finner vi flera exempel på att de offentliggjorda rättsfallen hade kopplingar till personer som var kända och politiskt aktiva. Arvid Horn har redan nämnts; han var den som skulle ha tagit emot Göran Gyllenstiernas bortsmugglade testamente från hushållerskan. Ett annat exempel finner vi i bråket 1769 kring Bergskollegiums president Fredrik Gyllenborg, som under lång tid levt över sina tillgångar och på så vis agerat svekfullt mot sina långivare. Här fick man veta exakt hur stora belopp Gyllenborg var skyldig, samt att sönerna ”i överdåd och debaucher” hjälpt till att ruinera huset. Särskilt illa var det att sönernas slösande inte hade förhindrats av deras curatorer, Gyllenborgs brorsöner Henning Adolf och Jacob Johan Gyllenborg.⁴² Den

39. Se exempelvis *Til Kongl. Maj:ts och riksens Swea hofrätit dictamen ad protocollum af framledne presidentens Friedrich Gyllenborgs sterbhus borgenärer uti saken rörande arf och fidei-commis...*, Stockholm 1769, s 23 (oskyldiga medborgare), s 33 (trogne undersåtare).

40. *Betänkande 1772*, s 42.

41. *Skriftväxling och handlingar tillika med omröstnings protocollen til doms samt rådhusrättens i Stockholm dom uti rättegången emellan afledne pastorskan Helena Lindbergs arfwingar och probsten i Sorunda Gustaf Westbeck rörande en testaments sak*, Stockholm 1770, s 15.

42. Om Fredrik Gyllenborg, se *Elgenstierna 1925–1936*, bd III, s 236. Brorsonen Henning Adolf var gift med sin farbrors svägerska. Brorsonen Jacob Johan var i sin tur gift med en dotter till Henning Adolf. De var alltså alla mycket nära lierade med varandra. Se även Ann Öhrberg, *Vittra fruntimmer. Författarroll och retorik hos frihetstidens kvinnliga författare*, Uppsala 2001, s 206ff.

tryckta skriften smutskastar inte Fredrik Gyllenborg direkt, men av formuleringarna framgår ändå ett mycket starkt fördömande av hela familjen. Fordringsägarna sade sig ha låtit trycka rättegångshandlingarna så att "hederligt folk kan dymedelst bliva varnat för slike penninge-negotiatorer" och att "sådana penninge-negotiatorer måtte bliva kände, så att hederligt folk måtte kunna taga sig för dem i akt".⁴³ Ett tredje exempel utgörs av Elisabet Reenstiernas fall. Hon hade nämligen tidigare varit gift med Lars-Henrik Hästesko-Fortuna, som år 1756 hade dömts till fängelse av riksens ständer sedan han försökt förleda bondeståndets ledamöter till att tänka illa om ståndets talman och sekreterare.⁴⁴ I samtliga dessa fall var kopplingen mellan det privata och det politiska ytterst påtaglig.

Kreditdebatten ingick således i ett politiskt spänningsfält där metaforerna dels hämtades från det medicinska området, dels var implicit bekönade.⁴⁵ I skandaloffentligheten utpekades dessutom gäldenärer som dåliga medborgare. Det förekom, slutligen, en rad fall, där det fanns kopplingar till politiskt inflytelserika män; det är möjligt att offentliggörandet av rättegångshandlingarna här ingick i smutskastningskampanjer.

Vad betydde detta för kvinnors möjligheter att uppträda i offentlighetens ljus? Vilka explicita argument och implicita anspelningar stod dem till buds?

Kön och offentlighet

Det var inte bara män som använde sig av möjligheten ställa sig på offentlighetens scen och anropa allmänheten som domstol. Den förtalade Magdalena De Wallé skrev till exempel att det inte var "utan ömmaste sinnesrörelse" som hon märkt "huru åtskilligt, till min förklening, även hos *allmänheten* vill insinueras".⁴⁶ Elisabet Reenstierna utgör ett ännu tydligare exempel på hur en kvinna sökte utnyttja offentligheten. I de tryckta dokumenten beskrev hon hur hon velat offentliggöra vissa omständigheter, "vilka när de också genom trycket komma för *allmänhetens domstol*, skola visa en så ohygglig tillställning, varmed ett barn kunnat umgå [sic] emot sin moder". Hon skrev även att

43. *Til Kongl. Maj:ts och riksens Swea* 1769, s 18.

44. Elgenstierna 1925–1936, bd III, s 781.

45. Likväl är mitt intryck att den könsrättsliga kodningen var mindre uttalad än i exempelvis Storbritannien. J G A Pocock har visat hur man där brukade framställa krediten som en farlig kvinna. J G A Pocock, "Modes of Political and Historical Time in Early Eighteenth-century England", *Studies in Eighteenth-Century Culture* 1976:5, s 97f.

46. *Handlingar angående afledne Gotthard Hildebrands testamente*, Stockholm 1765, s 26ff. Min kursivering.

”det ligger öppet för hela *allmänheten* med vad heder min dotter gått löst på mig, liksom med en kedjesalva”.⁴⁷

Ett något senare men tydligt exempel på hur offentligheten kunde utnyttjas för att effektivt driva en viss fråga får vi i den tryckta skrift som änkan Ulrica Helena Funck riktade till Svea Hovrätt år 1815. Ulrica Funck bad här hovrätten bevilja hennes dotter Anna Maria Wennerstedt fullständig boskilling. Bakgrunden till denna begäran var att mågen, friherre Ludvic Boye, totalt åsidosatt ”sina skyldigheter såsom man och far”, då hans dels förlösat den stora förmögenhet på 45 000 riksdaler som Anna Maria fört med sig i boet, dels tvingat henne att underteckna lånesedlar på ”ganska betydliga summor”. Dessutom hade han så gott som alltid bemött henne med ”hårdhet och ovilja” och ofta våldfört sig på hennes person med hugg och slag. Anna Maria hade härigenom fått en ”orolig” sinnesförfattning och kunde inte längre ta hand om sig själv. Ulrica Funck hade därför uppfattat det som sin moderliga plikt att ta dottern och barnbarnen ur mannens hus, för att bättre kunna vårda dem. Ulrica Funck hade även uppsnappat den sensationella uppgiften att mågen försökt sälja hustruns morsarv – alltså Ultricas egendom! – i förtid.⁴⁸

Även om Ulrica Funck i denna skrift aldrig uttryckligen appellerade till allmänhetens domstol på det sätt vissa andra kvinnor gjorde, är det ändå ganska uppenbart att hon utnyttjar den bild av den oansvarige och skuldsatte mannen som var så vanlig i debatten. Ludvic Boye levde inte upp till de krav man kunde ställa på en make och far, ty han var vårdslös med pengar och han använde dessutom hot och våld mot sin hustru. Trots att hustrun tillfört hushållet ett betydande resurstillskott, var han inte nöjd utan tvingade henne även att skriva på skuldsedlar. Hans girighet drev honom till och med till att försöka komma åt svärmoderns egendom. Ludvic Boye framstod därför som en om möjligt ännu sämre man än Fredrik Lundin, eftersom han hade varit grym och åsamkat sin hustru bestående men.

En intressant aspekt av Ultricas räddningsaktion är att Ludvic Boye inte var vem som helst. Han deltog aktivt i den så kallade Grevesmöhlen-fejden, som rasade i tidningarna vid samma tid och ådrog sig mycken uppmärksamhet. De oppositionella åsikter Boye här förde fram om penningpolitiken,

47. *Handlingar och protocoll rörande den besynnerliga process, som af högwälborna friherrinnan Anna Hel. Hästsko emot sin moder, wälborna Fru Elisab. Charl. Reenstierna blifwit orsakad och anställd, ...*, Stockholm 1768, s 33ff. Min kursivering.

48. *Till Kongl. Svea Hofrätt!* (Skrivelse av Ulrica Helena Funck), Stockholm 1815.

liksom hans med tiden allt mer antijudiska inställning, ansågs bottna i hans personliga penningsvårigheter, och debatten mellan honom och Grevesmöhlen kom också att gå in på det personliga området och bli en skandal. Grevesmöhlen drog sig inte för att i offentligheten lyfta fram Boyes behandling av hustrun, medan Boye å sin sida liknade Grevesmöhlen vid Robespierre, som också sökt stöd hos pöbeln. Appeller till allmänheten förekom på båda sidor.⁴⁹ Att Boyes svärmor samtidigt passade på att kräva boskillnad för den illa behandlade dottern gjorde förstås inte dennes situation lättare, men det visar också att det fanns möjligheter att exploatera den stereotypa bilden av den dålige mannen och att därmed utnyttja offentligheten för egna syften.

Främväxten av en ny typ av anonym och inte lokalt begränsad offentlighet, och intresset och behovet av att använda denna offentlighet för egna syften, kan alltså länkas dels till tryckta medier, dels till kreditmarknaden och de krav en sådan ställer på samhällets medlemmar. Runt kreditväsendet uppstod det dessutom en politiskt och könsmässigt laddad debatt i vilken bilden av den misslyckade och opålitlige mannen ofta förekom. Detta leder till vissa preliminära hypoteser. Kanske var det inte så att allmänheten eller den allmänna opinionen formerades i anslutning det statspolitiska fältet? Kanske skall man snarare tänka sig att den allmänna opinionen först får sin roll som granskare och domare i den specifika skandaloffentlighet som uppstår kring krediter, egendom och familjegräl, och att den först sekundärt laddas med statspolitiska innebörder? Kanske skall man dessutom vara försiktig med att anta att offentligheten alltid varit entydigt problematisk för kvinnliga aktörer?⁵⁰ Carla Hesse har ju visat hur 1700-talets litterära kultur erbjöd vissa kvinnor nya möjligheter att utnyttja offentligheten för nya syften.⁵¹ På ett likartat sätt tycks vissa svenska kvinnor ha kunnat utnyttja den makt som låg i att offentligt appellera till allmänheten för att hävda sin rätt.

49. Kurt Johannesson, "Det fria ordets martyrer", i Kurt Johannesson, Eric Johannesson, Björn Meidal & Jan Stenkvist (red), *Heroer på offentlighetens scen. Politiker och publicister i Sverige 1809–1914*, Stockholm 1987. Se även *Svenska Män och Kvinnor*, uppslagsordet "Ludvic Boye"; *Svenskt Biografiskt Lexikon*, uppslagsordet "Grevesmöhlen".

50. För diskussionen om kvinnor inom 1800-talets offentlighet, se t ex Yvonne Svanström, "Offentliga kvinnor i offentliga rum. Prostitutionens reglementering i 1800-talets Stockholm", och Inger Hammar, "Kvinnokall och kvinnosak. Några nedslag i 1800-talets debatt om genus, medborgarskap och offentlighet", båda i Christina Florin & Lasse Kvarnström (red), *Kvinnor på gränsen till medborgarskap. Genus, politik och offentlighet 1800–1950*, Stockholm 2001. Jfr även Hallberg 2003, s 123, 133, om kvinnliga deltagare i offentligheten.

51. Carla Hesse, *The Other Enlightenment. How French Women Became Modern*, Princeton University Press 2001, s 154ff. För Sveriges vidkommande, se Öhrberg 2001, särskilt del III.

Vad betyder offentligheten kring den privata sfären?

Jag har visat hur det under 1700-talet ägde rum en sorts privatisering av hushället och dess egendomsangelägenheter som gav mannen större formell ägarmakt och inbegrep ett nedtonande av risken att han skulle missbruka denna makt. Men nästan samtidigt uppstod en offentlighet av nytt slag, en riksoffentlighet där det tryckta mediet var en viktig komponent. I denna offentlighet kom vissa familjers egendomsdispositioner att figurera. På så vis uppstod det privata och det offentliga nästan samtidigt och i samspel med varandra. De uppstod inte minst under starkt tryck från den opinion som kreditmarknadens aktörer utgjorde. När man väl hade skapat ett system, som byggde på offentlighet kring egendom och framför allt kring skuldbelastad egendom, så kom denna offentlighet att bli en självständig kraft i samhället, en kraft som drog till sig aktörerna, och som tvingade dem att söka upp offentligheten för att rentvå sig i allmänhetens ögon.⁵²

Denna utveckling bör jämföras med vad Sarah Maza har diskuterat för det sena 1700-talets Frankrike. Hon har kunnat visa hur tryckandet av vissa starkt redigerade och litterärt tillrättalagda rättsdokument var en viktig drivkraft i den samhällsutveckling som ledde fram till revolutionen. Dessa rättsdokument (*mémoires judiciaires*) behandlade ofta skandaler i kända människors privatliv; det kunde handla om konkurser, bedrägerier, svindleri, samt förstås om allehanda typer av sexuella snedsteg. Genom dessa på ett sätt triviala texter kopplades det privata och det offentliga ihop. Maza visar också hur man i texterna, som spreds i stora upplagor, appellerade till den allmänna opinionen, och hur den allmänna opinionen fick karaktär av domstol. Maza betonar vidare hur det skedde en förskjutning på detta område, så att texterna allt oftare fick en politisk undertext, som gjorde dem subversiva och gav dem en direkt koppling till händelserna 1789.⁵³

Slutligen menar Maza, att den offentlighet vi ser växa fram kring dessa privatlivets skandaler utgör begynnelsen till det Jürgen Habermas kallade borgerlig offentlighet. Innan den av medelklassen sammansatta "publiken" började diskutera statsskicket och andra högre ting, riktades dess intresse

52. J G A Pockocks påpekanden om sambandet mellan kreditväsende och opinion kan här vara tänkbara. Pocock menar att i "det spekulativa samhället" är varje människa i någon mening skuldsatt till varje annan människa. Dessutom, fortsätter Pocock, döms och styrs varje människa av andra människors uppfattning av om han kommer att kunna och vilja betala tillbaka sina skulder. Det är därför som opinionen styr i det kreditbaserade samhället. Pocock 1976.

53. Sarah Maza, *Private Lives and Public Affairs. The Causes Célèbres of Prerevolutionary France*, Berkeley 1993.

mot familjelivets intimsfär och mot det ekonomiska livets missförhållanden.⁵⁴ Med andra ord: den borgerliga offentligheten växte fram ur en tidigare form av skandaloffentlighet, där det privata och det politiska var sammanblandade på ett oklart sätt i det att "privata ting" blev offentliga och laddades med politiska innebörder. Samtidigt kunde denna offentlighet utnyttjas av män och kvinnor som vill tala i egen sak.⁵⁵

Jag menar att det är samma processer som vi ser i 1700-talets svenska tryckkultur. Det var en tidig form av borgerlig offentlighet som här såg dagen, som fokuserade delvis skandalösa episoder ur privatlivet och som hela tiden hade en viss politisk underton.⁵⁶ Och i denna offentlighet ser vi kvinnor, som stred för att försvara sin egendom och som i det sammanhanget valde att appellera till den domstol som utgjordes av allmänheten. De var inte så många och de tillhörde ofta samhällets övre skikt, men det spelar ändå roll att kvinnor uppträdde i denna offentlighet. Inte minst spelar det roll att temat kön och egendom fördes upp på offentlighetens dagordning, för det lade i sin tur grunden för den stora diskussion av detta tema som sedan bryter ut under tidigt 1800-tal.

Secret or Public? Gender, Property, and the Public Sphere in Late Eighteenth-Century Sweden

This article discusses the publication of legal documents in eighteenth-century Sweden. From 1738, the publication of such documents was no longer illegal, leading to intense activity among printers, mainly in Stockholm, and peaking in the 1770s. In this way, a large number of legal cases were exposed to the reading public. Very often, the lawsuits dealt with questions of property giving rise to conflicts within or between families.

The Swedish legal documents were printed in their original form, i.e. they were not fundamentally revised. However, it is very clear that they were addressed to and adapted for the public. The article points to three distinctive characteristics

54. Maza 1993, s 10f, 319f. Se även Mats Dahlkvist, "Jürgen Habermas' teori om 'privat' och 'offentligt'", i Jürgen Habermas, *Borgerlig offentlighet*, Lund 1984, s xiii, xv, samt Dena Goodman, "Public Sphere and Public Life. Toward a Synthesis of Current Historiographical Approaches to the Old Regime", *History and Theory* 31, 1992. För en diskussion av den samtidiga förekomsten av en plebejisk offentlighet, se Arlette Farge, *Subversive Words. Public Opinion in Eighteenth-Century France*, London 1994.

55. Om betydelsen av att kunna tala i egen sak, se Florin & Kvarnström (red) 2001, s 21.

56. Se även Hallberg 2003, s 284, som också tidsfäster denna nya offentlighet till (senast) 1770-talet.

of these texts. (i) The documents sometimes included dramatic dialogues and indecent details. (ii) The text was set so as to make it easy for the reader to locate the most spectacular parts. (iii) The publisher (who was the part who had lost the lawsuit) usually added commentaries in the form of preambles or footnotes, where he/she explicitly appealed to the public, urging it to side with the aggrieved party.

The publication of legal documents made family life extremely accessible to the public, precisely at the time when marriage and family matters were increasingly regarded as highly private. The article argues that it was exactly this tension between private and public that made these texts so tantalising to readers, and that they constituted "a public sphere of scandals". Since some of these legal cases involved, or alluded to, well-known and highly placed men, they also attained a political subtext. In addition to this, the texts could relate to the ongoing debate about the need to reform credit legislation and bankruptcy law. In this debate, a disorganised credit market was seen as the symbol of a badly governed country. The published legal documents provided many examples of how unscrupulous men took advantage of their creditors.

The increasing publicity surrounding lawsuits in general, and bankruptcies in particular, contributed to the construction of negative male stereotypes. The guilty debtor and the unreliable citizen (with whom these texts were preoccupied) were all conceived of as male. The article gives some examples of how aggrieved women could enter the stage and appeal to the public, through the print medium, by employing these negative male stereotypes when arguing their case.

Finally, the results of the investigation are compared to those presented by Sarah Maza in 1993, arguing that essentially, the Swedish legal documents functioned in the same way as the French *mémoires judiciaires*. The article also concurs with Maza's view that this "public sphere of scandals" should be regarded as the origin of the *Bürgerliche Öffentlichkeit*, as discussed by Jürgen Habermas.

Keywords: Sweden history 1718–1814, gender, freedom of print, private life, public life, scandal, credits